

Wojna zmieniła wszystko

**Stanisławów i Ziemia Stanisławowska
w dobie wojny, okupacji i „wyzwolenia”
(1939-1945)**

**Tom II
Administracja - Kultura**

Redakcja naukowa
Adam Adrian Ostanek
Petro Hawrylyszyn

Warszawa – Iwano-Frankiowski 2019

Recenzenci

prof. dr hab. Oleg Żernoklejew
dr hab. Bolesław Sprengel, prof. UMK

Redakcja i korekta

Zespół autorski

Tłumaczenie wstępów na jęz. ukraiński

З польської переклала

Natalia Tkaczyk / Наталя Ткачик

Projekt okładki

Jarosław Sosnowski

© Copyright by Autorzy

© Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie

ISBN 978-83-7938-270-5

ISBN 978-83-7938-272-9

Wszelkie wnioski, opinie i refleksje sformułowane w opublikowanych tekstach są wyrazem poglądów ich autorów

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

Projekt współfinansowany w ramach sprawowania opieki
Senatu Rzeczypospolitej Polskiej nad Polonią i Polakami za granicą
za pośrednictwem Fundacji Wolność i Demokracja

Проект співфінансований в рамках нагляду та опіки
Сенату Республіки Польща над полонією та поляками за кордоном
за посередництвом Фундації „Свобода та демократія”

SENAT
RZECZYPOSPOLITEJ
POLSKIEJ

Wydanie I

Objętość 14,5 arkuszy wydawniczych

Петро Гаврилишин

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Роман Чорненький

Національний військово-історичний музей України – Музей «Герої Дніпра»

Депортація польського населення міста Станіслава у 1944–1946 рр.

Анотація

Показаний виїзд польського населення м. Станіславова до Польщі наприкінці і після завершення Другої світової війни. Висвітлене тогочасне історичне тло тих подій. Проаналізована історіографія тих подій з додаванням невідомих раніше архівних матеріалів.

Ключові слова

депортація, поляки, Станіславів, війна

Одним із наслідків Другої світової війни була зміна існуючих до її початку кордонів європейських країн. Союзні держави, учасники антигітлерівської коаліції – Велика Британія, США та СРСР на власний розсуд, із урахуванням в першу чергу своїх інтересів, узгодили повоєнний устрій у Європі. Поява нових кордонів призвела до великого міграційного переселення у Центральній та Східній Європі. Сотні тисяч людей залишали власні домівки, та переїжджали із острахом на нові невідомі місця, визначені для них політиками. Радянський диктатор Йосип Сталін мав своє специфічне бачення щодо справи вирішення національних питань. Його найбільш дієвим методом боротьби з непокірними народами в СРСР була практика депортацій. Саме її він вирішив застосувати під час формування нових кордонів у Європі. Найхарактерніше ця практика проявилася в період встановлення нового радянсько-польського державного кордону, який не враховував етнічних меж проживання українців та поляків. На території Західної України та Західної Білорусі, які входили юридично до складу СРСР, залишалася велика кількість польського населення, а на території Польщі відповідно українського. У цій ситуації радянський диктатор приймає єдино правильне, на його думку, рішення перемістити усіх поляків із СРСР до Польщі, а всіх українців із Польщі – до СРСР. Однак, таке бажання Йосипа Сталіна не

співпадало із реальною дійсністю, більшість як поляків, так і українців добровільно не бажали покидати свої домівки. Тоді запрацював маховик репресивних каральних органів із застосуванням практики депортацій до обох непокірних народів.

У радянського диктатора були свої рахунки із поляками, які формували його негативне ставлення до цього народу. Зумовлено це було участю Йосипа Сталіна у польсько-більшовицькій війні 1920 р., тоді він був одним із командувачів радянського Південно-Західного фронту, який наступав у Східній Галичині на місто Львів. Саме під Львовом провалилася більшовицька ідея світової революції через амбіційність Йосипа Сталіна, який будь-якою ціною хотів здобути Львів, та саботував накази радянського командування про передачу 1-ї кінної армії під командуванням Семена Будьонного із складу Південно-Західного фронту до складу Західного фронту під командуванням Михайла Тухачевського для наступу останнього на Варшаву. Цей факт був одним із важливих чинників “Чуда над Віслою”, де польське військо разом із армією УНР зупинило просування більшовицьких військ. Тогочасне радянське керівництво саме Йосипа Сталіна вважало одним із винуватців провалу польської кампанії 1920 р. Розуміння цього нам відкриває весь трагізм “Катинської справи”, коли Йосип Сталін перебував в апогеї своєї влади, та видав наказ знищити усіх військовополонених офіцерського складу польського війська та польської поліції, які перебували на території СРСР. Дозволимо собі припустити, що це була помста радянського диктатора за програу війну 1920 р., бо серед офіцерів польського війська та поліції було багато учасників цієї війни, і Йосип Сталін про це знав. Вищенаведені факти дозволяють нам ширше осягнути практику депортації відносно поляків у СРСР. Метою публікації є актуалізація проблеми, яка ще не достатньо вивчалась українськими істориками. Ми поставили перед собою завдання ввести в науковий обіг неопубліковані архівні документи та на їх основі проаналізувати депортацію польського населення міста Станіслава у 1944–1946 рр.

Важливим моментом у нашому дослідженні є використання того терміну, який найбільше розкриває сутнісний процес тих подій. Частина науковців вживає термін репатріація, який тлумачиться як повернення на етнічну батьківщину, з поновленням їх громадянських прав, військовополонених та цивільних осіб, які під час війни опинилися за межами своєї країни та перебували тривалий час на чужині. Активно цей термін використовує Тетяна Пронь, яка виділяє масові специфічні форми міграцій поляків у СРСР: в період 1939–1941 рр. вживає термін репресивна форма – депортація за етнічною ознакою; в період 1944–1951 рр. вживає термін нерепресивна фо-

рма – “добровільно-вимушена” репатріація¹. Поєднання двох термінів використовує Ігор Цепенда, який події 1944–1946 років називає репатріаційно-депортаційною акцією². Однак ґрунтовний аналіз джерельної бази не дозволяє нам вживати термін репатріація, а той термін, який найбільше відповідає історичній дійсності – депортація. Сам термін тлумачиться як примусове переселення, вигнання чи висилка з постійного місця проживання або з держави окремих осіб чи народів, застосовується як засіб карного чи адміністративного покарання. Вперше в українській історіографії цей термін щодо виселення поляків з УРСР в 1944–1951 рр. почав вживати Володимир Сергійчук, також дослідник увів до наукового обігу значний масив джерел з цього питання³. На думку Олега Калакури, насильницьке переселення поляків до Польщі, а українців до УРСР можна поставити в один ряд із депортацією кримських татар із Криму в травні 1944 р.⁴

Дослідник депортацій поляків із території Західної України та Західної Білорусії Євгеній Самборський слушно вважає, що проводячи депортації 1944–1946 рр., радянська влада мала на меті зберегти за собою території, отримані внаслідок підписання пакту Молотова – Ріббентропа 1939 р., попередньо вивільнивши їх від “антирадянськи” налаштованих поляків. Не останню роль у цьому процесі відіграло й бажання Москви встановити свою гегемонію в Центрально-Східній Європі, перетворити Польщу на свого сателіта. Також дослідник до цього періоду вживає термін деполонізація західних областей УРСР, який був зумовлений депортацією польського населення із паралельними процесами ліквідації Римо-католицької церкви та польського шкільництва⁵. Досить цікавим є бачення цих подій у Миколи Литвина, науковець вважає, що міждержавний обмін територіями та прове-

---

¹ Т. Пронь, *Репатріація польського населення з південно-східних та центральних областей Української РСР у Польщу у 1944–1951 роках*, „Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” 2010–2011, Вип. 3–4, с. 170–171.

² І. Цепенда, *Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз*, Київ 2009, с. 119.

³ В. Сергійчук, *Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944–1946 роках*, [в:] *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, (21–22 листоп. 1996 р.), Івано-Франківськ 1997, с. 274; В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках*, Київ 1999, с. 3.

⁴ О. Калакура, *Депортації українців і поляків під виглядом “обміну населенням (до 70-річчя Люблінської угоди)”* Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр.” (Миколаїв) 2014, Вип. 13, с. 40.

⁵ Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр.*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” (Івано-Франківськ) 2011, Вип. 20, с. 218; Є. Самборський, *Деполонізація західних областей України в 1944–1946 рр.*, [в:] *Українсько-польські відносини. Новітня доба*, Львів 2017, с. 456.

дення депортацій українців з Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя до УРСР та поляків із Галичини, Волині та Півдня України до Польщі було спробою радянського та польського керівництва вирішення задавнього міжетнічного конфлікту, а саме українсько-польського військово-політичного конфлікту на завершальному етапі Другої світової війни, до розпалювання якого долучилися німецькі та радянські чинники⁶. Серед польських дослідників використовуються терміни як репатріація так і депортація. Марцін Заремба вживає термін репатріація, що отримала пришвидшення внаслідок арештів⁷. Гжегож Грицюк використовує термін депортація, часові рамки якої виводить з 1944 по 1952 роки⁸.

Початком депортації польського населення із УРСР стало підписання 9 вересня 1944 р. у Любліні між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) “Угоди про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з УРСР у Польщу”. Її підписали голова Ради народних комісарів УРСР Микита Хрущов і голова ПКНВ Едвард Осубка-Моравський. На офіційному рівні мова йшла про те, що “евакуація є добровільною, і ніякий примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо”⁹. При цьому в Інструкції із здійснення вищевказаної угоди зазначалося, що “бажання евакуюватися може бути висловлене як усно, так і в писаній формі”. На думку Євгенія Самборського, саме ця умова й полегшувала можливість примусового виселення місцевими органами влади, оскільки “добровільне бажання виїзду” могло бути ніде не задокументоване¹⁰. Саме тогочасне формулювання терміну нам видається досить дивним з сучасної точки зору, бо теперішнє значення терміну евакуація означає організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров’ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення. Яке саме значення у цей термін вкладали радянські та польські партійні керівники, нам важко сказати, однак точно можемо констатувати, що в СРСР репресивна сталінська

---

⁶ М. Литвин, *Депортаційні акції в Польщі та СРСР/УРСР у 1944–1951 рр.: суспільно-політичні передумови та етнокультурні наслідки*, [w:] *Українсько-польські відносини. Новітня доба*, Львів 2017, с. 446.

⁷ M. Zaremba, *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012, s. 363.

⁸ G. Hryciuk, *Deportacje z byłych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1944–1952*, [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarot, Warszawa 2009, s. 325.

⁹ Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр...*, с. 214.

¹⁰ Ibidem.

політика дійсно була загрозою для життя та здоров'я людини будь-якої національності, яка мала власну думку та не поділяла комуністичних поглядів. Наступного року, в Московській угоді від 6 липня 1945 р. про обмін населенням між Польщею та СРСР замість терміну евакуація вживався термін репатріація, вживали цей термін і протягом 1946 р. у партійній переписці керівництва СРСР¹¹.

Згідно з підписаною Угодою, взаємне переселення мало відбутися в дуже короткий термін – з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Проте дата закінчення “евакуації” кілька разів переносилась і фактично вона тривала до 1 вересня 1946 р., хоча переселення окремих осіб мало місце й у наступні роки.¹²

Ставлення польського населення до самої Угоди було неоднозначним, більшість поляків Західної України вважали її своєю домівкою, тому не поспішали її покидати, було сподівання на відновлення довоєнних кордонів Польщі до 1939 р. Однак складні реалії життя в умовах тоталітарного режиму в СРСР змушували поляків задуматися над виїздом, який був пришвидшений репресивними заходами з боку влади. Каральні органи активно вивчали ставлення поляків до переселенської акції, нотували та документували різноманітні висловлювання щодо цього питання. Так було зафіксовано висловлювання службовця типографії “Радянська Волинь” м. Луцьк Лістицького:

Польський Комітет неправильно підійшов до цього питання. Незабаром зима, і буде дуже важко їхати, але якщо не поїдеш зараз, то пізніше уже не пустять, і тоді хто залишиться з поляків, ті будуть вислані на Сибір...¹³.

Незадоволені переселенням були і польські мешканці м. Львова, які висловлювалися про невдало вибраний час для нього, на території Польщі ще відбувалися бойові дії, і не вся її територія була звільнена від нацизму, наступала зима, до якої всі підготувалися, заготували продукти, паливо, і все це прийдеться залишити, дехто висловлювався, що більшовики погані союзники, бо замість допомоги і створення умов полякам, посилають їх під кулі¹⁴. Зафіксоване було органами безпеки УРСР для партійного керівництва ставлення українського населення до Угоди про переселення поляків, зокрема, можливо спеціально, було підібрано такі висловлювання, які схвалювали ці дії. Домогосподарка Л. В. Максименко висловилися:

---

¹¹ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 146, 158.

¹² Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр...*, с. 214.

¹³ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 59.

¹⁴ *Ibidem*, с. 64.

Я сама українка Західної України, і знаю, що раніше завжди між поляками та українцями була ворожнеча. Поляки у своєму товаристві дивилися на українців, як на нижчий клас та висміювали українців. Нинішня Угода цілком правильна та справедлива¹⁵.

Одним із важливих факторів, який схиляв поляків до думки про виїзд із УРСР був українсько-польський військово-політичний конфлікт на завершальному етапі Другої світової війни. З цього приводу було занотоване таке висловлювання службовці м. Луцька Кірж:

Нам полякам, потрібно всім виїжджати за Буг, бо там краще жити, ніж в СРСР, і крім цього безпечніше, а то бандерівці нас всіх виріжуть¹⁶.

Подібної думки дотримувалося польське сільське населення Рівненської області, яке було схильне до виїзду, через велику кількість загиблих поляків під час українсько-польського військово-політичного конфлікту¹⁷. На жаль, в українській історіографії досить слабо вивчено питання українсько-польського протистояння в період Другої світової війни на території Станіславської округи. Саме внаслідок нього відбулося збільшення кількості польського населення м. Станіслава у 1944 р., бо у великому місті поляки почувалися безпечніше, аніж в інших місцевостях області. Із відомих нам фактів, українсько-польське протистояння на Станіславщині розпочалося у липні 1943 р., його першою жертвою з польської сторони став тридцятирічний Йосиф Гудзік, який загинув 18 липня 1943 р., його за наказом німецької влади поховали 21 липня 1943 р. на головному християнському кладовищі Станіслава по вулиці Сапїжинській (сучасний Меморіальний сквер). У подальшому, саме на цьому кладовищі ховали жертв конфлікту з польського боку, яких привозили з цілої області. Уже 25 липня 1943 р. на кладовищі поховали привезених із Космача сорокатрьохрічну Розалію Кузьмінську, чотирирічну Веславу Кузьмінську, сорокатрьохрічну Алоїзу Жміброцьку, дев'ятирічну Христину Жміброцьку, яких вбили 21 липня 1943 р. Із села Тисменичани привезли та поховали 17 вересня 1943 р. Казимира Гаймрота та Броніслава Іваніковського, які загинули ще 31 серпня 1943 р. Наступного дня на кладовищі відбувся похорон батька та сина п'ятдесятидев'ятирічного Яна Барти та тридцятирічного Тадея, яких застрелили у Котиківці біля села Побережжя над р. Дністер. Із села Хлібичин привезли та поховали 1 листопада 1943 р. шістдесятивосьмирічну Юлію Сокул, яка загинула 26 жовтня. Взимку 1943–1944 рр. не було зафіксовано фактів поховання

---

¹⁵ Ibidem, с. 54.

¹⁶ Ibidem, с. 44.

¹⁷ Ibidem, с. 57.

жертв українсько-польського конфлікту на головному християнському кладовищі Станіслава, окрім одного випадку, коли на ньому поховали 7 січня 1944 р. тридцятидвохрічного Болеслава Дома, який був вбитий 29 грудня 1943 р. у селі Грубешів Золочівського повіту Львівської округи.

Друга активна фаза українсько-польського конфлікту у Станіславській окрузі відбувалася у березні 1944 р. Саме тоді трапився напад на осадницьку колонію Ксаверівка (розташовувалась між м. Тисменицею та с. Угорники), який набув широкого розголосу у польському середовищі Станіслава, та викликав занепокоєння про свою безпеку польських містян. У Ксаверівці, будинки якої були розташовані вздовж шосейної дороги Станіслав – Тисмениця, мешкало близько 40 польських родин, в більшості залізничників¹⁸. За підрахунками Володимира Кубійовича, станом на 1 січня 1939 р. у ній мешкало 280 осіб, з них 10 українців, решта поляки¹⁹. Напад на осадницьку колонію українське підпілля із сусіднього с. Підпечари здійснило опівночі 27 (28 за іншими даними) березня 1944 р., скориставшись послабленням нацистського становища із приближенням лінії фронту до Коломиї, до слова 28 березня сім радянських танків Т-34 67-го гвардійського танкового полку 1-ї танкової армії оволоділи м. Тисменицею, однак переважаючими силами ворога буди відбиті до с. Клубівці²⁰. В різних кінцях Ксаверівки польські будинки були закидані гранатами, які внаслідок розриву спричинили пожежі. Людей які вибігали з палаючих будинків дострілювали на місці. У власному будинку згоріла п'ятдесятирічна Броніслава Богуш, її сімдесятип'ятирічний батько Францішек (Марцін за іншими даними) Голас згорів у stodолі, двадцятитрьохрічний син Едвард Богуш загинув внаслідок вибуху гранати. Сорокавосьмирічна Марія Півоварчук із чотирма дітьми – шістнадцятирічною Вандою, семирічним Ришардом, дев'ятирічною Казимирою та дворічною Уршулією перебігли на інший бік шосейної дороги, та хотіли втекти до лісу, однак встигли добігти до будинку Кошацької, де всі разом загинули із господинею будинку. Наступного дня їхні тіла були знайдені у попелі на згарищі будинку. У канаві попри шосейну дорогу загинув листоноша з Тлумача, який зважаючи на дію комендантського часу, про заборону будь-якого пересування вночі, залишився ночувати в Ксаверівці. На власному городі біля будинку був вбитий п'ятдесятип'ятирічний Кароль Бялек (Беллек за іншими даними).

Від вибуху гранати загинули троє з чотирьох німецьких вояків, які квартирували в будинку Котопків, сам сімнадцятирічний господар Ян Котопка

---

¹⁸ Т. Pelikan, *Tyśmienica miasto na rubieżach Rzeczypospolitej*, Łódź 1997, s. 23.

¹⁹ В. Кубійович, *Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини*, Мюнхен 1983, с. 84.

²⁰ Т. Pelikan, *Tyśmienica miasto na rubieżach...*, s. 24.

був застрелений, коли вибігав з палаючого будинку. Врятуватися вдалося одному німецькому солдату, який в нижній білизні босоніж побіг навпоперек поля, пройшовши декілька кілометрів, він повністю знесилений дістався до одного з будинків на південній околиці м. Тисмениці²¹. На полі біля Костишина загинули двоє євреїв із Станіслава, брати Буньо і Монек Мангайми, яких пів року переховував у Ксаверівці на даху власної стайні Адам Богуш. До Ксаверівки був відправлений відділ вояків німецького вермахту, на той час українські підпільники встигли відійти з осадницької колонії²². Десять жертв українсько-польського протистояння – Броніслава Богуш, Францішек (Марцін за іншими даними) Голас, Едвард Богуш, Марія Півоварчук із чотирма дітьми, Кароль Бялек (Беллек за іншими даними), Ян Котопка були поховані 2 квітня 1944 р. на головному християнському кладовищі Станіслава по вулиці Сапіжинській (тоді вул. Адольфа Гітлера).

За версією Ігора Андрухів та Степана Гаврилюка, авторів історичної монографії “Тисмениця”, напад на Ксаверівку не був плановим, а трапився випадково, того вечора попри Тисменицю спішно перебазовувався в Карпати із Тернопільщини відділ УПА, його обстріляв вартовий загону самооборони Ксаверівки, а українські повстанці відкрили вогонь у відповідь. Тоді взяли за зброю й інші поляки, що призвело до трагічного наслідку²³. Автор першої української історично-краєзнавчої книги “Тисьмениця”, яка була опублікована в Нью-Йорку у 1958 р., Павло Волосенко наводить свою версію тих подій. Згідно неї, в часи нацистської окупації у Тисмениці була створена кримінальна поліція – “крипо”, виключно з поляків, перед відходом нацистів вона до гестапо подала список українців, зазначаючи, що це диверсанти. Дальше цитуємо автора:

Німці, що вже тоді відступали, не могли знайти тих людей, бо вони поховалися. Але українці, щоби віддячитися полякам, спалили около тридцяти хат поляків мазурів, це була оселя колоністів, що осіли в останніх часах при дорозі між Тисменицею й Станиславом²⁴.

Згідно польських спогадів, ініціатор нападу на Ксаверівку був мешканцем с. Підпечари, після закінчення Другої світової війни він видавши себе за поляка виїхав із СРСР до Польщі, за певний час там він був впізнаний свідками, однак служба безпеки відмовилася відкривати кримінальне провадження, бо події відбувалися за межами соціалістичної Польщі. Невстановлена особа намагалася приховати факт нападу українського підпілля на

---

²¹ Ibidem, s. 24.

²² Ibidem, s. 25.

²³ І. Андрухів, С. Гаврилюк, *Тисмениця*, Івано-Франківськ 2008, с. 319.

²⁴ П. Волосенко, *Тисьмениця*, Нью-Йорк 1958, с. 54–55.

Ксаверівку, 25 січня 1945 р. під час засідання “Станіславської районної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників”, було опитано 16 свідків, на основі яких склали список розстріляних нацистами мешканців Станіславського району, серед них вказали десять загиблих осіб із Ксаверівки, при цьому навіть була подана дата “німецької акції” – 15 травня 1942 р.²⁵

Загострення українсько-польського конфлікту навесні 1944 р. у Станіславській окрузі змушувало польське населення вдаватися до найрізноманітніших заходів безпеки, від формування загонів самооборони до формування відділів Армії Крайової (далі – АК), при цьому поляки йшли на вимушену співпрацю із органами окупаційної влади – нацистським гестапо чи радянським НКВС. Поблизу Станіслава, найбільший напад на польське населення, який не мав такого розголосу як напад на Ксаверівку, відбувся 7 березня 1944 р., тоді українське підпілля у селах Боднарів, Бринь, осадницькій колонії Березні спалило 72 польських господарств, вбивши при цьому близько 80 чоловіків, жінок і дітей тоді не чіпали, також не реквізували майна. Нацистська поліція приїхала на розслідування справи на другий день, розстріляла одного українця, та набравши курей та одягу поїхала назад²⁶. Сама нацистська окупаційна влада напади на польське населення у березні 1944 р. засуджувала, але до ніяких дій не вдавалася, через швидке наближення лінії фронту²⁷. Навіть були такі думки, що це радянські парашутисти нападають на поляків. Під час зборів вїтів у Станіславі крайсгавптман повітовий староста Альбрехт говорив: *Пощо ви тоді били поляків? Ми їх самі виб'ємо, бо поляки – це комуністи, вони чекають на більшовиків, вони хочуть совітів витати, а українці совітів б'ють*. Далі продовжував, що переселять поляків в корінну Польщу, щоб українці могли спокійно працювати для “Нової Європи”²⁸.

Нацистська поліція займалася пошуками членів польського підпілля, 28 лютого 1944 р. у Станіславі відбулися великі арешти серед поляків, було затримано тридцять осіб²⁹. Протягом березня 1944 р. до Станіслава переїхала велика кількість польського населення, однак точної статистики ми не маємо, тільки відомо, що в районі міста – “Гірка”, поблизу залізничного во-

---

²⁵ Державний архів Івано-Франківської області (dalej: ДАІФО), ф. Р-1253, оп. 1, спр. 12, арк. 2–3.

²⁶ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк, т. 2, кн. 1: (1939–1945), Івано-Франківськ 2009, с. 307.

²⁷ Ibidem, с. 323.

²⁸ Ibidem, с. 324.

²⁹ Ibidem, с. 308.

кзалу поселилося близько 100 осіб із Підгаєцького району, що на Тернопільщині³⁰. У травні 1944 р., коли стабілізувалася лінія фронту у Станіславській окрузі, німецька адміністрація звернула увагу на українсько-польський конфлікт. Саме тоді було зафіксовано найбільше фактів співпраці польського населення із нацистським окупаційним режимом в справі боротьби з українським підпіллям, полягала співпраця в інформуванні про пересування загонів УПА, приналежність до ОУН, допомогу українським підпільникам від мирного населення. Польські загони разом із угорськими військовими частинами брали участь в каральних акціях на українські села Посіч, Цуцилів, Кропивник. В Посічі місцеві жителі впізнали серед нападників керівника місцевого відділу АК Віктора Сляного³¹. Під час найбільшої такої каральної акції у Станіславській окрузі, протягом 1–5 травня 1944 р. було майже повністю спалено с. Старий Мізунь у Долинському повіті, де загинуло близько 85 осіб³². У с. Спас 2 травня 1944 р. до стягнення контингенту та реквізиції худоби був залучений окрім німецького відділу у складі 37 чоловік і польський загін у складі 42 чоловік, були це мешканці Рожнятова, Болехова, Вигоди³³. В Калуському повіті залучали нацисти поляків до агентурної роботи, переодягали їх в український одяг із використанням вишитої сорочки, та розсилали по селам³⁴. У травні 1944 р. німецька адміністрація проводила слідчі дії у справі нападів на поляків. Так 10 травня 1944 р. до Перегінська приїжджали четверо німецьких слідчих, які з'ясовували обставини зникнення безвісти місцевих поляків³⁵.

Співпрацю польського населення із радянськими каральними органами – НКВС, НКДБ, військовою контррозвідкою “СМЕРШ”, можна розділити на два етапи: перший етап – квітень–червень 1944 р., носив консультативно-інформативний характер, коли у більшості випадків за інформацією та доносами поляків відбувалися арешти членів українського підпілля; другий етап – липень–грудень 1944 р., мав структурно-організаційний характер, коли польські загони самооборони або відділи АК ставали винищувальними батальйонами, групами охорони громадського порядку, групами сприяння та приймали участь у карально-репресивних практиках радянського тоталітарного режиму. Наприкінці другого етапу радянське керівництво відмовилося від співпраці з поляками, вважаючи їх ненадійним елементом, вороже налаштованим до радянського устрою, та прагнуло якнайшвидше депортувати поляків з СРСР. Згідно дослідження Євгенія

---

³⁰ Ibidem, с. 307.

³¹ Ibidem, с. 355–356.

³² Ibidem, с. 355.

³³ Ibidem, с. 364.

³⁴ Ibidem, с. 364.

³⁵ Ibidem, с. 364.

Самборського, значна частина поляків добровільно входила до складу винищувальних батальйонів³⁶.

Наведемо приклади співпраці польського населення із радянськими каральними органами на першому етапі. У Тлумацькому повіті в квітні 1944 р. за донесенням українського підпілля: *Більшовики завдяки полякам демаскують наших людей. В Олещині при допомозі поляка здемаскували побут нашої групи. Поляки з с. Озеряни говорили червоноармійцям, що в Олещині самі бандерівці-бандити, що різали поляків – “стріляйте їх”*³⁷. За доносами поляків у місті Товмачі (Тлумачі) було арештовано 13 осіб, Отинії 4 осіб, Марківцях 2 осіб, Винограді 2 осіб, Бортниках 5 осіб а 3 розстріляли³⁸. В Богородчанах поляки склали список 150 українців, до нього потрапили члени українського підпілля, урядовці за часів нацистської окупації, родичі вояків, які перебували на німецькій службі чи в ваффен-дивізії СС “Галичина”³⁹. У Старому Лисці арештували на донос поляка “надрайонового, станичного військовика і симпатика” ОУНб⁴⁰.

На другому етапі відбувалася третя фаза загострення українсько-польського конфлікту у липні 1944 р. Найбільше нападів на польське населення відбувалося у Долинському повіті, коли через нього переходила лінія фронту⁴¹. У серпні 1944 р. більшість території Станіславської області була звільнена від нацистської окупації. На місцях формувалися органи радянської влади, у тих населених пунктах, де більшість населення складали поляки, вони ставали головами сільських рад. Загони польської самооборони або відділи АК масово вступали до новостворених винищувальних батальйонів НКВС, які мали забезпечувати громадський порядок та вести боротьбу з українським рухом опору. НКВС відкривало кримінальне провадження та проводило слідство за напади на польське населення. У с. Остапківці Коломийського району було арештовано четверо чоловік: *підрайонного юнацтва [посада в ОУНб – авт.], двох учнів, які тільки повернулись з Коломиї та одного селянина, який признався, що брав участь з цими хлопцями в нищенні польських дібр. Їх видав місцевий поляк*⁴². Часто під час облав та обшуків винищувальні батальйони, більшість з яких складали поляки, перевищували свої

---

³⁶ Є. Самборський, *Співпраця поляків Західної України з радянськими карально-репресивними органами (1944–1946 рр.)*, „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” (Рівне) 2011, Вип. 22, с. 102.

³⁷ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, т. 2, кн. 1..., с. 327.

³⁸ Ibidem, с. 341.

³⁹ Ibidem, с. 329.

⁴⁰ Ibidem, с. 334.

⁴¹ Ibidem, с. 383.

⁴² Ibidem, с. 388.

службові повноваження, займалися побиттям та розстрілом українців без жодного слідства чи суду. Так 20 вересня 1944 р. до с. Камінне Калушського району приїхало близько 30 поляків, які поранили одного українця, а двох із собою повели в напрямку Калуша, по дорозі їх били, згодом одного відпустили, а Ореста Хемія, 1925 р. н. розстріляли. Того ж самого дня на дорозі між селом Долпотовим та Калушем, поляки з винищувального батальйону затримали віз Івана Ганушука, який разом з чотирма возами їхав здавати збіжжя на податок, збіжжя з його возу перевантажили на інші вози, а його з возом забрали до с. Томашівці, де неподалік від села його застрелили⁴³. Траплялися випадки вбивств на національному підґрунті, 21 жовтня 1944 р. у Тисменицькому районі під час призову молоді до фабрично-заводських загонів судовий виконавець, поляк Глуговський привселюдно вбив свого колишнього наймита, п'ятнадцятирічного українця Стефанківа⁴⁴.

За спогадами Едварда Полака, командира відділу АК у Лукавці Вишнівському та Лукавці Журовському Рогатинського повіту, номінованого на командира 48 полку АК у Станіславі під час операції "Буря", старше покоління українців виступало проти нападів на поляків, у них брала участь переважно українська молодь, яка належала до українського руху опору. Були випадки, що старші українці попереджували поляків про напади⁴⁵. Подібна ситуація була повсюдною у Станіславській окрузі, у тих місцях де були добросусідські відносини поміж українцями та поляками, одні одних попереджували про час нападів, щоб можна було заховатися, здебільшого в час нападів пересиджували в лісах чи ярах, балках. УГКЦ засуджувала напади на польське населення. Навесні 1943 р. до Станіслава приїжджав голова "Українського Центрального Комітету" Володимир Кубійович, який зустрічався із Станіславським єпископом Кир Григорієм Хомишиним, та просив його написати пастирський лист до вірних із закликом не нападати на поляків. На відповідне прохання про дозвіл написати такого листа Владика Григорій отримав від митрополита Андрея Шептицького уже готовий пастирський лист, підготовлений самим митрополитом. Під цим листом підписалися усі єпископи УГКЦ у Галичині, до Станіславської єпархії зі Львова надіслали близько 500 екземплярів цього листа надрукованого у типографії, який був розповсюджений по всіх парафіях для його оголошення у храмах⁴⁶.

---

⁴³ Ibidem, с. 416.

⁴⁴ Ibidem, с. 460.

⁴⁵ E. Polak, *Wspomnienie [w:] Archiwum Wschodnie*. <http://www.dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication?id=76826&from=&dirids=28&tab=1&lp=18&QI>, s. 11.

⁴⁶ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, т. 2, кн. 1..., с. 546–547.

Для проведення депортації польського населення з УРСР було сформоване представництво уряду УРСР “у справах евакуації польського населення” на чолі з О. Цоколем. Головне представництво польського уряду під керівництвом В. Вольського було розміщене в м. Луцьку. У Західній Україні були створені апарати уповноважених “з евакуації” та їхні районні представництва, які мали виконувати облік та реєстрацію польського населення. Вони були розміщені у Луцьку, Ковелі, Рівному, Володимирі, Львові, Дубно, Бродах, Кам’яниці-Бузькій, Золочеві, Рава-Руській, Дрогобичі, Стрию, Самборі, Чорткові, Ходорові, Тернополі, Кременці, Станіславі, дещо пізніше – Чернівцях⁴⁷. Уповноваженим НКВС при Станіславському районному представництві був призначений майор Михайло Шатохін, заступник начальника відділу боротьби з бандитизмом УНКВС Київської області⁴⁸. До Станіславського районного представництва входила територія цілої Станіславської області⁴⁹. Спочатку воно розміщувалося у готелі “Спартак” (сучасний “Дністер”), а згідно рішення № 550 Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих від 29 серпня 1945 р. йому було передане приміщення в тимчасове орендне користування на вулиці Коперника 22, “на час евакуації”⁵⁰. До роботи районні представництва в УРСР приступили з 10–15 жовтня 1944 р., їм заяви на виїзд першими почали подавати в основному польське сільське населення, та ті поляки, що в силу різних обставин поселилися в містах⁵¹.

З агітаційною метою забезпечення “евакуації” центральна обласна газета “Прикарпатська правда” у номері 96 від 13 вересня 1944 р. опублікувала на першій шпальті статтю “Підписання угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі”⁵². У ній обіцялися “золоті гори” бажаючим виїхати: “Угода передбачає різні пільги для евакуйованих. З них списуються усі недоїмки по натуральних поставках, грошових податках і страхових платежах, що числяться за ними. Всі переселювані господарства як на території Польщі, так і на території Української РСР звільняються від усіх державних грошових податків і страхових платежів строком

---

⁴⁷ Є. Самборський, *Деполонізація західних областей України в 1944–1946 рр...*, с. 458.

⁴⁸ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 53.

⁴⁹ *Ibidem*, с. 73.

⁵⁰ ДАІФО, ф. Р-11, оп. 2, спр. 3, арк. 68.

⁵¹ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 66.

⁵² *Підписання угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі*, „Прикарпатська правда” 1944, № 96, с. 1.

на два роки. Евакуйованим у місцях розселення видається грошова допомога в розмірі 5 000 злотих – карбованців за одне господарство на господарське обзаведення та інші потреби, зі сплатою цієї позички протягом п'яти років... Вартість рухомого і нерухомого майна, що залишилося після евакуації, повертається евакуйованим згідно з законами, що існують у Польщі і відповідно в Українській РСР⁵³.

Фотографія 1.

Газетна стаття “Підписання угоди між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки про евакуацію польських громадян з території Української РСР і українського населення з території Польщі”

Джерело: „Прикарпатська правда” 1944, № 96, с. 1.

⁵³ Ibidem.

Для реєстрації на виїзд потрібно було документально підтвердити своє громадянство. Запис населення мали робити за одним із таких документів: радянський паспорт із позначкою про те, що він виданий на підставі документа, який підтверджує польське громадянство; польський паспорт, польський військовий квиток, свідоцтво про народження, професійна медична книжка, тощо. Із собою дозволялося брати не більше, ніж одну тисячу радянських карбованців, або ж, як виняток, не більше однієї тисячі польських злотих на особу. Дозволено було перевозити майно загальною вагою до двох тонн на одну сім'ю, в тому числі і худобу⁵⁴.

Згідно вказівки перші партії “евакуйованих” мали бути підготовлені та відправлені з 15 листопада 1944 р. Однак бажаючих добровільно їхати по Станіславському районному представництву станом на 2 листопада 1944 р. було тільки 30 заяв із числом 97 чоловік, а взято на облік було 110 244 поляків, а за даними Станіславського обкому КП(б)У 76 911 чоловік, або 23 259 сімей⁵⁵. У доповідній записці першого секретаря Михайла Слона про підготовку до виселення польського населення з території області від 15 листопада 1944 р., зазначалося, що значна частина поляків не бажає переселятися до Польщі, наводилися типові приклади. У кінці жовтня 1944 р. у Долинському районі римо-католицький священник на недільній Літургії закликав вірних нікуди не їхати, бо територія Західної України буде польською. Серед поляків, мешканців м. Калуш, розповсюджувалися такі розмови: “Ми не поїдемо в Польщу до тих пір, поки не розрахуємося (тобто помстимося) з українцями”⁵⁶.

Складно було вести облік польського населення у Станіславській області, бо через напади українського руху опору на поляків, більшість з них із сільської місцевості переїжджали до районних центрів та міста Станіслава, де не реєструвалися у міліції. Так до міста Надвірна переїхали поляки із Ланчинського, Солотвинського, Яремчанського районів, до Коломиї перебралися поляки із Гвіздецького, Заболотівського, Коршівського, Печеніжинського та інших районів⁵⁷. Неподалік Станіслава, у приміському селі Драгомирчани поляки мешкали тільки в день, а на ніч вибиралися до міста⁵⁸.

Згідно проведених підрахунків, у 14 із 36 районів Станіславської області проживало 46 994 чоловік польського населення, тобто 13 814 сімей,

---

⁵⁴ Є. Самборський, *Деполонізація західних областей України в 1944–1946 рр...*, с. 458–459.

⁵⁵ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 69; *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті: документи і матеріали*, т. 2, кн. 1..., с. 458.

⁵⁶ Ibidem, с. 460.

⁵⁷ Ibidem, с. 458.

⁵⁸ Ibidem, с. 414.

у місті Коломиї – 11 636 чоловік, тобто 3 375 сімей, у місті Станіславі – 18 281 чоловік, тобто 6 072 сім'ї, разом по області – 76 911 чоловік, тобто 23 259 сімей⁵⁹. Як зазначав перший секретар, найбільше заяв на виїзд подали у місті Снятині – 880 із числом 2 400 осіб, майже все польське населення; у Городенківському районі – 850 заяв; у місті Коломиї – більше 700 заяв; найменша кількість заяв була у Гвіздецькому районі – 5; Жовтневому – 20, Заболотівському – 23⁶⁰.

У Львові 1 листопада 1944 р. близько чотирьох тисяч поляків здійснили широкомасштабну акцію протесту на Личаківському кладовищі. На місцях поховань радянських воїнів вони написали: “Не віддамо Львова СРСР!”, “Слава борцям за польський Львів”, встановили карту з кордонами до 1939 р. з написом: “Що ворог відібрав у нас силою – шаблю повернемо!”⁶¹. В умовах збройного опору українського підпілля, небажанні добровільно переселятися польського населення перший секретар ЦК КП(б)У та одночасно голова РНК УРСР Микита Хрущов вирішив насильними методами вирішити усі наявні проблеми та таким чином провести “радянізацію” Західної України. У листі до Йосифа Сталіна від 15 листопада 1944 р. про необхідність посилення репресій проти учасників українського національно-визвольного руху Хрущов просив останнього ввести військово-польові суди при військах НКВС, для залякування учасників опору смертну кару через розстріл замінити повішенням, суди проводити відкритими, із залученням місцевого населення, а вирок виконувати у тих населених пунктах, де чинився опір та були вбиті радянські активісти. Також зазначав Хрущов, що останнім часом між керівництвом ОУНб та АК велися переговори про припинення боротьби між собою, щоб всі зусилля спрямувати на спільну боротьбу проти радянської влади. Він припускав, що в ряді районів така домовленість уже діє, бо різко зменшилася кількість нападів українського підпілля на польське населення⁶². Радянський диктатор не погодився з ідеєю запровадження військово-польових судів.

Як вірно зазначає Євгеній Самборський, іншим свідченням про насильницькі методи виселення поляків є лист Хрущова від 29 листопада 1944 р. до Йосифа Сталіна. Головним чином, у ньому окреслено низку заходів, спрямованих на створення нестерпних умов для проживання поляків з метою спонукання останніх до виїзду. У листі, зокрема, зазначалося, що у всіх вищих навчальних закладах і середніх школах західних областей України необхідно

---

⁵⁹ Ibidem, с. 458.

⁶⁰ Ibidem, с. 458.

⁶¹ Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр...*, с. 216.

⁶² *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, т. 2, кн. 1..., с. 456–457.

користуватися радянськими підручниками й вести викладання українською та російською мовами. Крім того, повідомлялося про те, що у Львові полякам було відмовлено в проханні про створення шкіл для польських дітей, у яких викладання проводилось би за польськими програмами й на польській мові. Натомість запропоновано у всіх українських і польських школах проводити заняття за програмами, затвердженими Наркоматом освіти УРСР. Також для прискорення евакуації планувалося відмінити рішення РНК УРСР про заборону мобілізувати польське населення Західної України на роботу за межі району, на роботу в східні області УРСР та інші союзні республіки. Натомість пропонувалося проводити мобілізацію польського населення як чоловіків, так і жінок, “в промисловість, на будівництво оборонних споруд та для участі в інших заходах, нарівні з українським населенням”⁶³. До Червоної армії із Станіславської області станом на 10 вересня 1944 р. було викликано на мобілізаційні пункти 4 159 поляків, із них призвано 3 163⁶⁴.

Скорочення польських навчальних закладів відбулося і у Станіславі. Згідно рішення № 4а від 17 серпня 1944 р. Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих у місті було відновлено шкільну мережу 1940/1941 навчального року із запровадженням роздільного навчання хлопців та дівчат⁶⁵. Із 17 середніх шкіл м. Станіслава 6 були із польською мовою навчання: середня жіноча школа № 6 – площа Падеревського 21 (сучасний Майдан Андрея Шептицького); середня жіноча школа № 8 – вулиця Кілінського 9 (сучасний Фортечний провулок); середня чоловіча школа № 9 – площа А. Міцкевича 19; середня жіноча школа № 14 – вулиця Матейки 34; середня чоловіча школа № 18 – вулиця Червоноармійська 82 (сучасна Тараса Шевченка); середня чоловіча школа № 22 – вулиця Держинського 10, 5 (сучасна гетьмана Івана Мазепи)⁶⁶. Згідно рішення № 308/8 від 28 травня 1945 р. Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих у місті було реорганізовано роздільну шкільну мережу у кількості десяти шкіл, з яких дві були із польською мовою навчання на загальну чисельність 600 учнів: середня жіноча школа № 9 – площа А. Міцкевича 3; середня чоловіча школа № 10 – вулиця Червоноармійська 44⁶⁷. Згідно рішення № 486 Міської Ради від 13 серпня 1945 р. це приміщення на Червоноармійській передали під залізничне училище № 3, а школу так і не відкрили⁶⁸.

---

⁶³ Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр...*, с. 216.

⁶⁴ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, т. 2, кн. 1..., с. 419.

⁶⁵ ДАІФО, ф. Р-11, оп. 2, спр. 1, арк. 9.

⁶⁶ ДАІФО, ф. Р-11, оп. 2, спр. 1, арк. 10.

⁶⁷ ДАІФО, ф. Р-11, оп. 2, спр. 2, арк. 83.

⁶⁸ ДАІФО, ф. Р-11, оп. 2, спр. 3, арк. 43.

Фотографія 2.

Переселенці із Станіслава у Ліготі біля Катовіц (1945 р.)

Автор: Станіслав Бобер.

Вивозити польське населення із УРСР спочатку планували гужовим транспортом, через великі труднощі із завантаженістю залізничним та автомобільним транспортом потребами фронту. Райвиконкоми мали мобілізувати в порядку трудової повинності гужовий транспорт у населення Західної України, і на ньому перевозити поляків до державного кордону СРСР із Польщею. Планувалося формувати колони по 30–40 возів, які мали бути забезпечені охороною НКВС⁶⁹. Однак згодом через повільність та затратність цього виду транспорту вирішили вивозити залізничним транспортом. Вагони для перевезення надавалися товарні, не придатні для перевезення людей у зимовий період та із значними перебоями, польське населення мусило очікувати на них від декілька днів до декількох тижнів. У Коломиї вагони подали замість 20 грудня 1944 р. на два дні швидше – 18 грудня, не попередивши ні людей, ні працівників райпредставництва по “евакуації”, ешелон тоді завантажували протягом двох діб⁷⁰. Загалом у 1944 р. на ешелони очікували 2–3 дні, у січні 1945 р. були випадки, коли очікували по 5 діб, у лютому – вже по 10–15 діб, у квітні очікували по тижню і більше, при нормі 110 вагонів щоденно, яких не вистачало⁷¹. Умови переїзду у зимовий час

⁶⁹ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 71–75.

⁷⁰ Ibidem, с. 92.

⁷¹ Ibidem, с. 92, 110, 132.

були жакливими – не опалювальні вагони, деколи без даху і дверей. На Волині, 23 грудня 1944 р. з рейок зійшов паровоз із польського ешелону внаслідок вибуху протитанкових мін, в той момент коли залишив ешелон щоб набрати води. У цьому ешелоні під час руху на перегоні між станціями Луцьк–Ковель померло 8 дітей у віці до 6 місяців⁷². Восени 1945 р. головний уповноважений Польщі в УРСР з питань “евакуації” Вольський заборонив Львівському райпредставництву завантажувати людей на відкриті вагони навіть при сприятливій погоді, а перевозити тільки у закритих вагонах⁷³. Із Станіслава поляків везли до Львова, а звідти до Перемишля та далі на захід, траплялися випадки, що у Перемишлі представники польської влади не зустрічали прибулі ешелони⁷⁴.

На офіційному рівні польське населення про такі труднощі “евакуації” ніхто не повідомляв. У пресі створювалася ілюзорна картинка радісної дійсності. Обласна газета “Прикарпатська правда” у номері 165 від 20 грудня 1944 р. опублікувала на другій шпальті статтю “З путівкою у Замость”, у якій в бравурному стилі описала від’їзд поляків 18 грудня із Станіслава. На залізничному вокзалі було людно, проводжати поляків прийшли представники партійних та громадських установ, рідні та близькі: *Подано ешелон. Сім’я за сім’єю влаштовується по вагонах. Їм підвозять залізні пічки, дрова і т. інше. Все робиться для того, щоб евакуйовані якнайкраще влаштувалися у вагонах*⁷⁵. Їдуть вони у свій край, щоб відбудувувати зруйновану Польщу, така суть публікації ще була підкріплена наступними словами лікаря Ванди Матис:

*Я безмежно рада, діждавшись цієї щасливої хвилини – від’їзду на нашу батьківщину – Польщу. Всі мої рідні перебувають у Варшаві. Я знаю, що в недалекому майбутньому Червона Армія разом з польською армією визволить нашу столицю, і я обов’язково зустрінуся із ними. А там ще з більшим ентузіазмом і силою буду працювати, щоб скоріше відновити міста і села, зруйновані німецькими загарбниками. Я вдячна радянській державі, яка приголубила нас, поляків, а зараз дає всі можливості, щоб кожний з нас зміг виїхати в свій рідний край. Я закликаю всіх поляків наслідувати наш приклад, бо чим раніше ми з’їдемося тим скоріше відбудуємо нашу країну – Польщу*⁷⁶.

---

⁷² Ibidem, с. 93.

⁷³ Ibidem, с. 93.

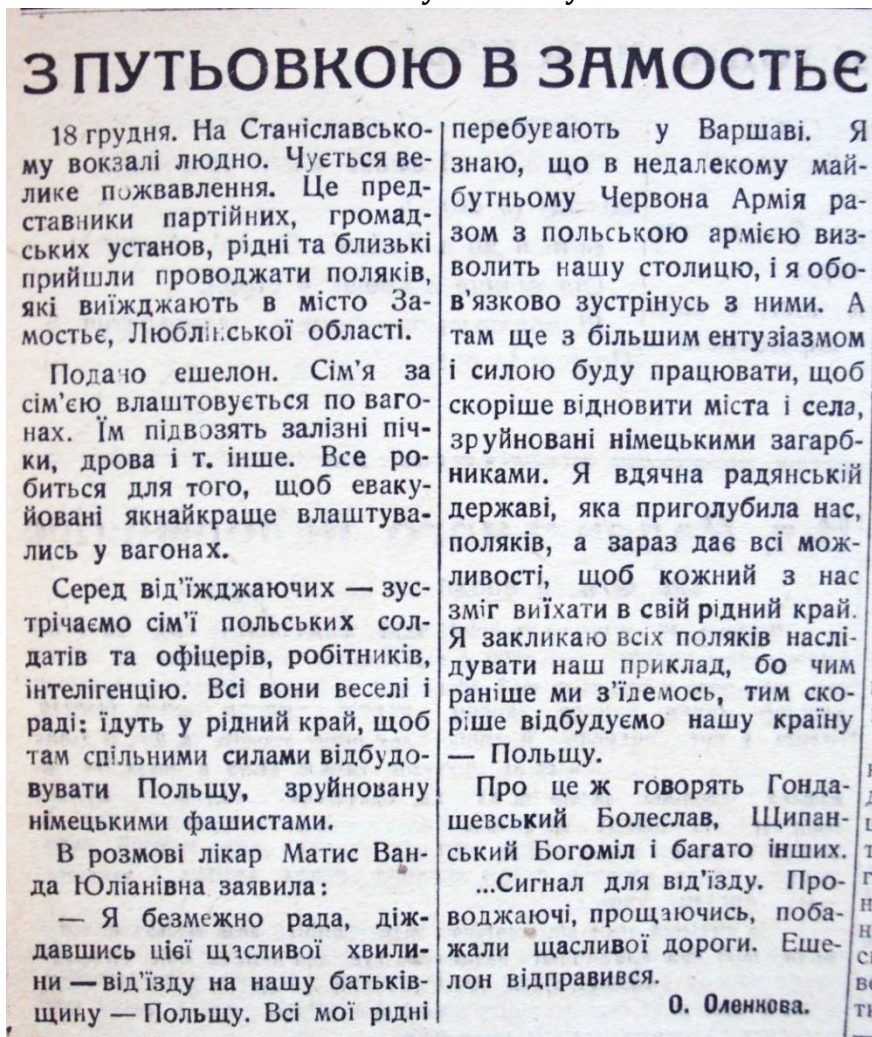
⁷⁴ Ibidem, с. 94.

⁷⁵ З путівкою у Замость, „Прикарпатська правда” 1944, № 165, с. 2.

⁷⁶ Ibidem.

Фотографія 3.

Газетна стаття “З путівкою у Замошть”

Джерело: „Прикарпатська правда” 1944, № 165, с. 2.

АК виступала проти виселення поляків із Західної України, знищувала розклеєні радянські листівки, які закликали до виїзду⁷⁷. Уже в липні-серпні 1944 р. органами НКВС були розпочаті каральні операції проти польського населення. Близько 15–20 тис. вояків АК опинилися в радянських таборах для військовополонених. Конспіраційні структури Делегатури польського уряду в Лондоні та АК інформували про драматичне погіршення становища поляків⁷⁸.

⁷⁷ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 68.

⁷⁸ Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр...*, с. 216.

В умовах сталінських репресій фактично неможливо було здійснити основне завдання АК – підняти збройне повстання в Західній Україні, щоб захопивши владу приєднати її до відновленої Польщі. Що було під силу польському підпіллю в таких обставинах, то це зривати переселенську акцію радянської влади⁷⁹. Активно велася пропаганда спротиву до виїзду польського населення, друкувалися підпільні листівки. Оригінально до цього питання підійшли у Дрогобичі, перед днем святого Миколая – 6 грудня 1944 р. були розповсюджені листівки від його імені із закликком не виїжджати⁸⁰. Поширювалися різні негативні відомості про умови виселення. Так тиражувалася інформація, що на кордоні радянські військові забирають усі особисті речі, а до Польщі пропускають тільки в одязі, який на людях⁸¹. На початку депортації, у 1944 р. на кордоні радянська митниця вилучала у поляків усі радянські гроші, лише згодом стали обмінювати карбованці на злоті⁸². Активною формою боротьби проти виселення були напади членів АК на приміщення райпредставництв з “евакуації”, де в нічний час знищувалась уся документація, також відбувалися замахы на членів самих райпредставництв⁸³. У них також працювали і члени АК, які на робочому місці саботували виїзд населення.

У зв'язку із репресіями проти польського населення з боку радянської влади, український рух опору змінив своє ставлення до поляків. Тимчасова інструкція організаційної референтури Крайового проводу ОУНб на західноукраїнських землях низовим організаціям про ставлення до національних меншин і політико-виховну роботу серед вояків УПА від 7 вересня 1944 р. передбачала:

Поляки знайшлися в дуже подібній ситуації як і ми. Більшовики визволяють їх з-під німецького гніту і творять Радянську Польщу. Це змушує нас змінити наше ставлення до поляків. Ми за ліквідацію конфлікту з поляками та спільну акцію проти спільного окупанта. Треба вести між поляками (тими, що настроєні проти більшовиків) пропаганду за співпрацю. [...] Б'ємо тільки тих поляків, які пішли на співпрацю з більшовиками проти нас (польська міліція)⁸⁴.

---

⁷⁹ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 114.

⁸⁰ Ibidem, с. 86.

⁸¹ Ibidem, с. 115.

⁸² Ibidem, с. 89.

⁸³ Ibidem, с. 116.

⁸⁴ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, т. 2, кн. 1..., с. 407.

Видавалися листівки подібного змісту і до польського населення, які закликали до спільної боротьби із “московською тюрмою народів”, радянськими органами держбезпеки була зафіксована така листівка з датою 19 вересня 1945 р.⁸⁵. Незважаючи на накази вищого керівництва українського руху опору, в різних місцевостях Західної України відбувалися поодинокі напади на поляків під час їхньої депортації.

ПКНВ свідомо затягував початок “евакуації” та її процес в зимовий період 1944–1945 рр., через відсутність матеріально-побутових умов для розселення на території Польщі, звільненої частково від нацистської окупації⁸⁶.

Пасивний опір польського населення, не бажуючого виїжджати, та повільна робота представництва ПКНВ у цій справі неабияк розлютила радянське керівництво, яке як виходить із документів хотіло взагалі до 1 січня 1945 р. депортувати поляків із СРСР. В таких обставинах запрацював перевірений часом сталінський маховик репресивних практик. У січні 1945 р. НКДБ та НКВС провели масові арешти серед польського населення в СРСР. На Західній Україні перші арешти відбулися у Львові в ніч з 3 на 4 січня 1945 р., органи НКВС заарештували 772 особи, серед яких – 21 інженер, 14 професорів, 6 лікарів, 5 римо-католицьких священників, 3 артисти. Нелегальна польська підпільна газета “Слово польське” від 6 січня 1945 р. писала так:

[...] З 3 і 4 січня НКВС, бажуючи змусити поляків до масового виїзду з міста Львова, провів багаточисельні арешти. Вже сьогодні окремих арештованим було запропоновано звільнення за ціну підписання декларації про виїзд⁸⁷.

Серед польського населення Станіслава та області також у січні 1945 р. відбулися великі арешти. У спеціальному повідомленні наркома держбезпеки УРСР Сергія Савченка від 3 лютого 1945 р. Микиті Хрущову про хід переселення польських громадян зазначалося, що “після проведених нами арештів запис поляків на виїзд в Польщу різко збільшився”⁸⁸. Документ підкреслював, що у Станіславській області середньодобовий запис на виїзд зріс з 50–60 до 150 сімейств після арештів, при чому багато запитувало: *чи не можна поїхати з першим транспортом*⁸⁹. Цілий ряд поляків, записаних на виїзд, не очікуючи на організовану відправку, беруть в комісії відповідні

---

⁸⁵ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали, відп. ред. М. Кугутяк, т. 2, кн. 2: (1945–1946), Івано-Франківськ 2010, с. 132.

⁸⁶ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 67.

⁸⁷ Є. Самборський, *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр...*, с. 216.

⁸⁸ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 103.

⁸⁹ Ibidem, с. 104.

документи та самостійно виїжджають, підшукуючи собі будь-який транспорт. Записувалися на виїзд також родини арештованих поляків⁹⁰. Наводив нарком держбезпеки і висловлювання поляків Станіслава, зокрема директор шкірзаводу Пехоцінський казав:

*Вчора вночі арештували багато осіб з числа польської інтелігенції, професорів – навіть голову польського комітету Буяльського і того посадили. Я не хотів до цього їхати звідси, а зараз піду записуватися на виїзд, так як тут, в Станіславі все рівно буде радянська влада, і нам, полякам, нема що тут робити*⁹¹.

Проводилися арешти і в місті Долині, де були затримані активні члени АК, та вилучена схована зброя, окрім того НКДБ готувалось арештувати місцевих римо-католицьких священиків Смолюка і Сариса за переховування зброї АК⁹².

Друга хвиля арештів відбулася у березні 1945 р., тоді навіть був затриманий замісник уповноваженого Тимчасового польського уряду по Станіславській області Казимир Бліхарський, як згодом з'ясувалося активний член АК⁹³. Радянські органи держбезпеки активно слідували за його діяльністю та висловлюваннями. У розмові із замісником райпредставництва по “евакуації” Гусельниковим Бліхарський стверджував:

*ПКНВ складається не з представників народу, а з комуністів. Тому ми, як представники польського народу, повинні зробити все, що буде залежати від нас, щоб не порушувати польських інтересів. Лондонський уряд користується великим авторитетом серед поляків*⁹⁴.

Приймаючи бажуючих виїхати, їм роз'яснював, що “їхати зараз немає куди, через велику густоту населення в районах, які входять згідно Люблінської угоди в райони вашого розселення, при тому багато війська, і руського і польського. Там немає квартир, велике місто, продукти дорогі, будете знаходитися під відкритим небом голодні та холодні”⁹⁵. Після видання вказівки Головного представника уряду УРСР про зменшення перевезення худоби залізничним транспортом, а перегону її пішим ходом, Бліхарський це коментував наступним чином:

---

⁹⁰ Ibidem, с. 104.

⁹¹ Ibidem, с. 104.

⁹² Ibidem, с. 109.

⁹³ Ibidem, с. 129.

⁹⁴ Ibidem, с. 113.

⁹⁵ Ibidem, с. 114.

Совіти не хочуть давати залізничний транспорт, тоді нема чого їхати в Польщу польським громадянам. Будемо чекати, коли закінчиться війна. Раз не дають вагони під худобу, то її здавати тут не треба, бо у Польщі не отримаєш⁹⁶.

Після масових арештів серед польського населення та працівників райпредставництв, головний уповноважений Польщі в УРСР з питань “евакуації” Вольський у приватній розмові з представниками радянської комісії говорив:

Ви насильно відправляєте поляків до Польщі. Це – терор. Ви озброюєте проти себе поляків, а ми повинні бігати в Польщі за ними із зброєю та їх роззброювати. Ви не маєте ніякого права проводити відправлення польських громадян до Польщі. Це справа польської сторони⁹⁷.

Тогочасна радянська преса Станіслава ні слова не згадувала про арешти серед поляків, а навпаки, публікувала статті, у яких поляки дякували за щасливе життя у СРСР. В обласній газеті “Прикарпатська правда” у номері 30 від 16 лютого 1945 р. надрукована була стаття голови обласного комітету польських патріотів, заступника завідуючого Станіславської міської поліклініки Стефана Залеського “Червона армія врятувала Польщу”, у якій автор дякував від імені поляків за звільнення польських земель з під нацистської окупації⁹⁸. У номері 42 тієї ж газети від 6 березня 1945 р. була опублікована стаття “Свято польського народу. На мітингу, присвяченому визволенню Польщі”. Мітинг був організований “Спілкою польських патріотів”, відбувся він 4 березня 1945 р. у приміщенні Станіславського обласного театру ім. Івана Франка. У президії знаходилися голова обласного комітету польських патріотів Стефан Залеський, члени комітету: Вульчик, Ветейський, Ружицький, Добровольська, Громадський, Котопка, представники Армії Людової та Червоної армії – молодший лейтенант Іжбицький, капітан Терещенко, перший секретар Станіславського обкому КП(б)У Михайло Слон, секретар Міському КП(б)У Лазуренко, голова міськради Лазаренко. Виступаючи дякували за звільнення території Польщі з під нацистської окупації, схвалювали рішення Кримської мирної конференції, приймали привітання Йосифу Сталіну, радянським маршалам Георгію Жукову, Конstantину Рокоссовському, Івану Конєву, польському послу З. Модзелевському⁹⁹.

---

⁹⁶ Ibidem, с. 114.

⁹⁷ Ibidem, с. 107.

⁹⁸ Червона армія врятувала Польщу, „Прикарпатська правда” 1945, № 30, с. 2.

⁹⁹ Свято польського народу. На мітингу, присвяченому визволенню Польщі, „Прикарпатська правда” 1945, № 42, с. 3.

Фотографія 4.

Заява на "евакуацію", 2 листопада 1944 р.

Районному Уповноваженому по
Do Pełnomocnika Rejonowego w
дну (волості) Головного Уповноваженого Уряду Української РСР.
nie (Gminie) Głównego Pełnomocnika Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Грошми-Будельско

Гр. *Горонський Володимир Михайлович*
Ob. _____

який проживає в *Загірє Кутинь.*
zamieszkały w
Грошми-Будельско районі (волості)
rejonu (gminy)

З А Я В А
Oświadczenie

Я, громадянин *Горонський Володимир Михайлович*
Ja, obywatel _____
(прізвище, ім'я і по батькові — nazwisko, imię i imię ojca)

завляю бажання переселитися разом зі своєю сім'єю в складі _____
żadam życzenie przesiedlenia się razem ze swoją rodziną, składającą się z _____

з території *Загірє Кутинь. Грошми-Будельско району*
b z terytorium _____

територію *Мобілінський район Польща*
terytorium _____

При цьому заявляю, що ми бажаємо поселитися *Мобілінський р-н*
Przy tym oświadczam, że pragniemy osiedlić się _____

істі, радгоспі, колгоспі, одержати наділ землі — w mieście, sowchozie, kołchozie, otrzymać przydział ziemi _____

_____ області.
_____ obwodzie.

Горонський Володимир Михайлович
_____ (підпис голови сім'ї — podpis głowy rodziny)

в "Листопада" _____ місяця 1944 року.
_____ miesiąca 1944 _____ roku.

Джерело: ДАІФО, ф. Р-1440, оп. 2, спр. 7, арк. 3.

Сталінські репресивні практики стали основною складовою депортації поляків із Станіславської області. Станом на 19 грудня 1944 р. по Станіславському районному представництву зареєструвалися на виїзд 15 011 чоловік, тобто 8 031 сімей, а виїхало тільки 40 чоловік, тобто 18 сімей¹⁰⁰. На 1 січня 1945 р. було зареєстровано на виїзд 12 272 чоловіка, тобто 4 535 сімей, а виїхало тільки 410 чоловік, тобто 183 сім'ї¹⁰¹. Станом на 1 лютого 1945 р., після масових арештів, було зареєстровано на виїзд 20 511 чоловік, тобто 7 576 сімей а виїхало тільки 1 763 чоловік, тобто 693 сім'ї. По місту Станіславу було зареєстровано на виїзд 10 399 чоловік, тобто 4 210 сімей, а виїхало тільки 599 чоловік, тобто 285 сімей¹⁰². На 1 березня 1945 р. було зареєстровано на виїзд 35 373 чоловік, тобто 12 818 сімей, а виїхало тільки 1 922 чоловік, тобто 757 сімей¹⁰³. Термін “евакуації” 5 березня 1945 р. продовжили до 1 травня 1945 р., а термін подання заяв до 15 квітня¹⁰⁴. Станом на 1 квітня 1945 р. було зареєстровано на виїзд 52 168 чоловік, тобто 18 290 сімей, а виїхало тільки 9 461 чоловік, тобто 3 373 сім'ї¹⁰⁵. На 1 липня 1945 р. було зареєстровано на виїзд 72 627 чоловік, тобто 25 203 сім'ї, а виїхало 25 125 чоловік, тобто 7 871 сім'я¹⁰⁶. Станом на 1 грудня 1945 р. було зареєстровано на виїзд 77 806 чоловік, тобто 27 138 сімей, а виїхало 62 875 чоловік, тобто 20 093 сім'ї¹⁰⁷. В загальному, протягом проведення депортації з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р. польського населення із Станіславської області було вивезено 77 930 чоловік, тобто 26 568 сімей, за іншими даними – 78 000¹⁰⁸.

На засіданні Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих 10 вересня 1946 р. заслухали доповідь Райпредставника Головного представника Уряду УРСР по евакуації польських громадян з території УРСР по Станіславському району діяльності Т. Г. Кирьяна¹⁰⁹. Це було своєрідне підбиття підсумків по депортації поляків із міста Станіслава. Присутніми на засіданні були голова Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих – М. Лазаренко, секретар Виконавчого Комітету – М. Коник, та члени Виконавчого Комітету – Кулик, Грибаха, Лазуренко. Підлягали депортації із міста Станіслава – 24 996 чоловік (9 516 сімей).

---

¹⁰⁰ В. Сергійчук, *Депортація поляків з України: Невідомі документи...*, с. 81–82.

¹⁰¹ Ibidem, с. 90–91.

¹⁰² Ibidem, с. 111.

¹⁰³ Ibidem, с. 125–126.

¹⁰⁴ Ibidem, с. 128.

¹⁰⁵ Ibidem, с. 131.

¹⁰⁶ Ibidem, с. 134.

¹⁰⁷ Ibidem, с. 151.

¹⁰⁸ Ibidem, с. 172–173.

¹⁰⁹ ДАІФО, ф. Р-11, оп. 2, спр. 7, арк. 344.

Подали заяви про бажання “евакуюватися” до Польщі – 24 933 чоловік (9 487 сімей). Не подали заяви про бажання “евакуюватися” – 63 чоловік. Депортовано – 23 114 чоловік (8 702 сімей). Не “евакуйовано” – 1 819 чоловік (785 сімей) по таких причинах: подали заяви про відмову від “евакуації” – 958 чоловік (437 сімей), не подали заяви про відмову від “евакуації” та не з’явилися для виїзду – 385 чоловік (164 сімей), вибули в інші місцевості – 344 чоловік (162 сімей), різні причини – 132 чоловік (22 сімей)¹¹⁰.

Депортованими поляками було вивезене наступне майно: продуктів – 64 886 центнерів, у тому числі зерна – 31 845 центнерів; коней – 143 голів; великої рогатої худоби – 595 голів; свиней – 17; овець та кіз – 1129; знаряддя для обробки землі – 36 штук; сіялок – 1 штука; збиральні машини – 22 штук. Залишено поляками у Станіславі було: житлові будівлі – 1143 на суму 549 0899 крб. = 103 601 американський долар; господарські та різні будівлі – 1063,5 на суму 412 261 крб. = 77 785 американських доларів; промислові підприємства – 1 на суму 2271 крб. = 428,49 американських доларів; обладнання – 99 на суму 16 665 крб. = 3 144,33 американських доларів; сільгосп-ренамент – 17 на суму 1680 крб. = 316,98 американських доларів; речей домашнього вжитку на суму 73 534 крб. = 13 874,33 американських доларів; Іншого майна на суму 27 905 крб. = 5 265,09 американських доларів. Залишено земельних угідь у місті Станіславі: загалом залишено землі – 189,51 га, з неї орної землі – 111,77 га, сади площею – 20,18 га, Посіви під урожай 1945 р.: жито – 1,51 га; озима пшениця – 1,36 га¹¹¹. Загалом у місті Станіславі польське населення залишило майна на суму: 6 024 715 крб. = 1 136 738,68 американських доларів. Все залишене майно польського населення Станіслава було прийнято на облік Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих, відповідальними за його використання були призначені: завідуючий Міськфінвідділом – Курасов, завідуючий Міськземвідділом – Канарський, Завідуючий Міськкомунгоспом – Грибаха¹¹².

Польське населення, яке залишилося у Станіславі, звернулося до Виконавчого Комітету Станіславської Міської Ради депутатів трудящих з проханням відкрити костел. На її засіданні 31 липня 1946 р. було прийнято рішення № 431 дозволити “групі віруючих поляків відкрити костьол на вулиці Уріцького” (сучасний Майдан Андрея Шептицького)¹¹³. Однак рішенням № 481 від 8 серпня 1946 р. Виконавчий Комітет відмінив попереднє рішення № 431 та передав “віруючим полякам костьол “Аве-Марія” по вулиці Шевченка”¹¹⁴.

¹¹⁰ Ibidem, арк. 344.

¹¹¹ Ibidem, арк. 344–344зв.

¹¹² Ibidem, арк. 344.

¹¹³ Ibidem, арк. 281.

¹¹⁴ Ibidem, арк. 301.

Фотографія 6.

Десятиденний постій у Ліготі біля Катовіц (1945 р.)

Автор: Станіслав Бобер.

Таким чином, депортацію польського населення міста Станіслава у 1944–1946 рр. відбувалася у рамках сталінських репресивних практик у відношенні до непокірних народів. Розпочалася вона на основі підписання 9 вересня 1944 р. у Любліні між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення “Угоди про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з УРСР у Польщу”, та тривала з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р. Складні реалії життя в умовах тоталітарного режиму в СРСР змушували поляків задуматися над виїздом, який був пришвидшений репресивними заходами з боку влади – арештами, ліквідацією польського шкільництва, переслідуванням Римо-католицької церкви. Збільшення кількості польського населення Станіслава у 1944 р. було зумовлене українсько-польським військово-політичним конфліктом на завершальному етапі Другої світової війни. Із Станіслава було депортовано – 23 114 чоловік, тобто 8 702 сімей, залишилося у місті 1 475 поляків. Загалом у м. Станіславі польське населення залишило майна на суму: 6 024 715 крб. = 1 136 738,68 американських доларів¹¹⁵.

---

¹¹⁵ Згідно з CPI Inflation Calculator: \$1 (1945) ≈ \$14,22 (2019).

The deportation of the Polish civilian population from the city of Stanislaviv in 1944–1946

Summary

The article presents the movement of the Poles out of the city of Stanislaviv at the end and after World War 2. It highlights the historical background of those days. The given work analyzes the historiography of the events based on the archival records previously unstudied.

Key words

deportation, Polish, Stanislaviv, World War 2

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Державний архів Івано-Франківської області, Виконавчий Комітет Станіславської Міської Ради депутатів трудящих, 1944–1991 рр. (ф. Р-11, оп. 2).
Станіславський Виконавчий Комітет Районної Ради депутатів трудящих, (ф. Р-1253, оп. 1, спр. 12),

Źródła drukowane

- „Прикарпатська правда” 1944, № 96; № 165; 1945, № 30, № 42.

Opracowania

- Андрухів І., Гаврилюк Степан, *Тисмениця*, Івано-Франківськ 2008.
- Волосенко П., *Тисьмениця*, Нью-Йорк 1958.
- Калакура О., *Депортації українців і поляків під виглядом “обміну” населенням (до 70-річчя Люблінської угоди)*, “Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр.” (Миколаїв) 2014, Вип. 13.
- Кубійович В., *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини*, Мюнхен 1983.
- Литвин М., *Депортаційні акції в Польщі та СРСР/УРСР у 1944–1951 рр.: суспільно-політичні передумови та етнокультурні наслідки*, [w:] *Українсько-польські відносини. Новітня доба*, Львів 2017.
- Пронь Т., *Репатріація польського населення з південно-східних та центральних областей Української РСР у Польщу у 1944–1951 роках*, „Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” 2010–2011, Вип. 3–4.
- Самборський Є., *Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр.*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” (Івано-Франківськ) 2011, Вип. 20.

- Самборський Є., *Співпраця поляків Західної України з радянськими карально-репресивними органами (1944–1946 рр.)*, „Актуальні проблеми вітчизняної та все-світньої історії” (Рівне) 2011, Вип. 22.
- Самборський Є., *Деполонізація західних областей України в 1944–1946 рр.*, [в:] *Українсько-польські відносини. Новітня доба*, Львів 2017.
- Сергійчук В., *Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944–1946 роках*, [в:] *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, (21–22 листоп. 1996 р.), Івано-Франківськ 1997.
- Сергійчук В., *Депортація поляків з України: Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках*, Київ 1999.
- *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк, т. 2, кн. 1: (1939–1945), Івано-Франківськ 2009.
- *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали*, відп. ред. М. Кугутяк, т. 2, кн. 2: (1945–1946), Івано-Франківськ 2010.
- Цепенда Ігор, *Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз*, Київ 2009.
- Hryciuk G., *Deportacje z byłych ziem wchodnich II Rzeczypospolitej w latach 1944–1952* [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, Warszawa 2009.
- Pelikan T., *Tuśmienica miasto na rubieżach Rzeczypospolitej*, Łódź 1997.
- Polak E., *Wspomnienie* [w:] *Archiwom Wschodnie* <http://www.dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication?id=76826&from=&dirids=28&tab=1&lp=18&QI>
Zaremba M., *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012.